

Ari Páll Kristinsson, Birgitta Guðmundsdóttir,
Olga M. Cilia og Sigrún Steingrimsdóttir

Skilur almenningur íslenskt lagamál?

1 Inngangur

Í greininni¹ er sagt frá athugun² sem hafði það að markmiði að kanna skilning íslenskra borgara á dæmigerðum íslenskum lögum, sem og viðhorf þeirra og upplifun af lestri laga.³ Markmið rannsóknarinnar var að leita svara við spurningunni hvort íslenskir málnotendur geti auðveldlega skilið texta þeirra laga sem Alþingi hefur sett og borgararnir eiga að fara eftir.

Litlar sem engar rannsóknir höfðu áður verið gerðar á því hvernig fólki gengur að skilja opinbera íslenska texta á borð við lög en rannsóknarspurningin, sem kemur fram í titli greinarinnar, er mikilvæg frá

¹ Höfundar þakka ónefndum ritrynum, sem og ritstjórum *Orðs og tungu*, fyrir vand-
aðar ábendingar og athugasemdir.

² Rannsóknin naut styrkja úr Nýsköpunarsjóði námsmanna 2016 og Rannsóknasjóði Háskóla Íslands 2017. Sagt hefur verið frá rannsókninni að hluta til áður í skýrslu til Nýsköpunarsjóðs námsmanna (Birgitta Guðmundsdóttir og Olga Margrét Cilia 2016), tveimur fyrirlesturum (Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrimsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia 2017; Olga Margrét Cilia 2019) og stuttri grein (Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrimsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia 2018).

³ Hugmyndin að rannsókninni kviknaði hjá Sigrúnu Steingrimsdóttur á norrænni málskýrðarráðstefnu í Ósló 2015 þegar sagt var frá norskri rannsókn (sjá Eriksen, Fjørtoft og Vatn 2016) á skilningi lesenda á fernum norskum lögum og hvernig þeir túlki og noti lagatextana; sjá nánar í 3. kafla.

almennu samfélagslegu sjónarmiði hvað snertir aðgang borgaranna að upplýsingum um réttindi sín og skyldur. Rannsóknin er því framlag til málskýrðarrannsókna⁴ í íslensku samhengi; nánar tiltekið að því er lýtur að skilningi almennings á lagaákvæðum og upplifun af lestri lagatexta. Má því ætla að rannsóknarniðurstöðurnar eigi erindi við höfunda lagafrumvarpa, alþingismenn, lögfræðinga og allan almenning.

Í 2. kafla er fjallað almennt um skýrleika í lagamáli, og í lagaákvæðum sérstaklega, sem og í öðrum nytjatextum; rætt er um nokkur hugtök og athuganir, mikilvægi skýrra nytjatexta og ýmsar leiðbeiningar og leiðir sem mælt hefur verið með til að auka skýrleika í textum. Í 3. kafla er sagt frá fyrirkomulagi þeirrar rannsóknar sem gerð var á skilningi íslenskra málnotenda á lögum og á sjónarmiðum þátttakendanna í því sambandi. Í 4. kafla eru helstu niðurstöður athugunarinnar raktar og rætt er um þær í 5. kafla. Í 6. kafla eru fáein lokaorð. Greininni fylgja tveir viðaukar; skjöl sem geyma spurningalista og upplýsingar til þátttakenda í rannsókninni.

2 Skýrt málfar í lögum og öðrum nytjatextum

2.1 Skýrt mál

Skýrt mál hefur verið skilgreint á þessa leið hjá alþjóðasamtökum um málskýrð:

A communication is in plain language if its wording, structure, and design are so clear that the intended readers can eas-

⁴ Á ensku er talað um *plain language*, sem þýða má sem skýrt mál eða vafningalaust mál. Í norsku og sænsku er notað orðið *klarspråk*, og í dönsku *klarsprog*. Í íslensku getur í sumu setningarlegu samhengi verið gott að nota orðasambandið *skýrt mál* (eða *skýrt málfar*, *skýr texti*), sem samsvarar beinlínis e. *plain language*, en annars staðar kann að henta betur að nota eitt nafnorð eins og í skandinavísku málunum. Hefur í því skyni verið stungið upp á kvenkynsorðinu *málskýrð* (Ari Páll Kristinsson 2007:114). Með *málskýrð* er vísað til þess hversu skýrt og skiljanlegt málfar er notað í tilteknum textum. Málskýrð getur verið mismikil; textar geta verið misjafnlega skýrir og skiljanlegir. Hin skandinavísku nafnorð eru einnig oft höfð um málskýrð sem samfélagslegt viðfangsefni (einnig í samsetningum á borð við *klarspráksarbeid*) og um þá sérgrein málfraeði og textagreiningar sem snýr að athugunum á skýru og skiljanlegu málfari. Í þessari grein er inntakið hið sama hvort heldur notað er samsetta nafnorðið *málskýrð* eða lýsingarorð með nafnorði; *skýrt mál(far)*.

ily find what they need, understand what they find, and use that information. (*Plain Language Definitions* 2021)

Þessu mætti reyna að snara þannig á íslensku:

Texti er á skýru máli ef orðalag, setningaform og framsetning er nægilega ljós til að væntanlegir lesendur geti auðveldlega fundið í textanum þær upplýsingarnar sem þá vantar, geti skilið þær upplýsingar og notað þær.

Eins og skilgreiningin ber með sér er gengið út frá þörfum lesandans sem þarf að nota viðkomandi texta. Þær eru í forgrunni fremur en textasmíðurinn. Í þessu samhengi er einkum átt við þá nytjatexta sem ætlaðir eru öllum almenningi en ekki einungis fáum innvígðum. Málskýrð miðar sem sé að því að lesendur finni það sem þeir þurfa í textanum, skilji inntakið og geti nýtt sér þann skilning.

Að því gefnu að texti geymi á annað borð einhverjar þær upplýsingar sem skipta lesandann máli eða hann er að leita eftir verður textinn að vera þannig byggður upp að létt sé að **finna** í honum þau atriði sem lesandi þarf á að halda hverju sinni. Þar koma millifyrirsagnir sér oft vel, sömuleiðis punktalistar eða aðrir listar t.d. með númerum eða bókstöfum.

Til að auðvelda lesanda að **skilja** það sem hann hefur fundið má benda á sígildar aðferðir á borð við að leitast skuli við að koma hverju atriði eða hugsun fyrir í sérstökum setningum og ekki of löngum, og reyna að lágmarka skýringarinnskot sem rjúfa meginhugsun í setningu. Þá ætti að velja orð sem almennt skiljast og tíðkast í nútímamáli. Þegar grípa þarf til sérhæfðs orðalags og íðorða má leggja til að skýra merkingu þeirra jafnharðan í textanum sjálfum fremur en að treysta á að lesandinn afli sér upplýsinga um merkinguna eftir öðrum (misgóðum) leiðum. Þá er einnig mikilvægt að nota sama orð eða orðalag um sama hugtakið þegar það kemur fyrir aftur og aftur. Ekki er mælt með því að reyna að lífga upp á stíl nytjatexta með breytilegu orðafari enda getur það leitt lesendur á villigötur ef þeir telja að nýtt orð eða orðalag sé vísbending um breytta merkingu.

Ef vel tekst til um orðalag, setningaform og framsetningu ætti dæmigerður lesandi að geta **notað** upplýsingarnar sem textinn geymir. Æskilegt er að stjórnvöld, stofnanir, fyrirtæki og aðrir þeir sem senda frá sér efni sem almenningur þarf á að halda leitist við að kanna og fylgja því eftir hvort fólk geti nýtt sér viðkomandi texta. Þetta má prófa með rýnihópum meðan textarnir eru í smíðum og áður en

höfundar senda þá frá sér, og einnig má kanna viðbrögð almennings og síðan eftir atvikum endurskoða textana í ljósi reynslu.⁵

Það eru almannahagsmunir að stjórnvöld, stofnanir og fyrirtæki leggi sig fram um að textar á þeirra vegum einkennist af skýru máli. Hér má einmitt tiltaka lagaákvæði sem mikilvæg dæmi, enda nauðsynlegt að efni þeirra sé vel aðgengilegt almenningi, eins og rætt er nánar hér á eftir, en hið sama gildir um marga aðra lögfræðilega texta, sem og nytjatexta á öðrum samfélagssviðum.

Ofangreindar kröfur eða lýsingar á því hvað felst almennt í skýru málfari í nytjatextum ætluðum almenningi eiga sannarlega við um lagamálið. Má í því sambandi nefna leiðbeiningar alþjóðasamtakanna Clarity sem bera fyrir brjósti skýrt lagamál. Samtökin mæla með aðferð í fjórum liðum til leiðsagnar um hvernig rita megi á skýru máli lög, samninga og fleiri skjöl þannig að sem bestur árangur náist. Þar þarf (a) að gera sér grein fyrir eðli og þörfum markhópsins, (b) að skilgreina markmið textans, (c) að ganga þannig frá formgerð, orðalagi og útliti textans að auðvelt sé að skima yfir og skilja efni hans, (d) að leggja mesta áherslu á þær upplýsingar sem taldar eru skipta notendur máli og gagnast þeim (*Plain Legal Language* 2021).

Rannsókn Trudeaus og Cawthorne (2017:281–282) með enskumælandi þátttakendum frá Bandaríkjunum, Kanada, Bretlandi, Nýja-Sjálandi og Ástralíu sýndi ótvírætt að þorri almennings kys skýrt málfar fremur en hefðbundna lagaensku („people overwhelmingly prefer clear language to traditional legal language“). Höfundarnir benda sérstaklega á þá niðurstöðu sína að fylgni sé milli þessa sjónarmiðs og herra menntunarstigs þátttakendanna. Telja þau að sú niðurstaða grafi undan þeirri mýtu, sem þau töldu hafa verið á ferðinni, að tyrfnir lögfræðitextar angri síður hámenntað fólk en aðra.⁶

⁵ Rétt er að fram komi að íslensk lög eru raunar iðulega endurskoðuð í ljósi reynslu enda þótt breytingar á málfari og framsetningu séu látnar bíða þar til lögin eru endurbætt efnislega. Dæmi um slíkt eru vatnalög, nr. 15/1923, sem breytt var með lögum nr. 132/2011. Í 1. gr. voru við lagabreytinguna settar inn skýringar á 30 hugtökum sem koma fyrir í lögnum (m.a. á orðunum *almennigur*, *búsparfir*, *merkivatin* og *vatnsleg*). Enn fremur var bætt við fyrir sögnum og gerðar orðalagsbreytingar í átt til nútímahorfs. Höfundar þakka ónefndum ritrýni fyrir ábendingu um þetta atriði, og dæmið um endurskoðun laga.

⁶ Ritrýnir bendir á að þessi rannsókn var gerð í löndum þar sem stuðst er við engilsaxneskan rétt en þar hafa lagaákvæði minni þýðingu gagnvart fordæmisrétti dómstóla; en í meginlandsréttinum, sem Ísland fylgir, eru stjórnarskrá og sett lög æðstu réttarheimildirnar.

Í rannsókninni var m.a. hugað að því hvað þátttakendum þætti um notkun flókinna heita og latneskra orða („using complicated terms or Latin words“) í lagatextum. Fram kom að 50% hökuðu við kostinn „It annoys me“ og 16% við „It bothers me a little“ en aðeins 2% við „It impresses me“ (Trudeau og Cawthorne 2017:270). Í sömu rannsókn kom fram það almenna álit að setningagerð og orðalag sé oft haft óþarflega flókið og álykta höfundarnir að „people around the globe overwhelmingly prefer a clearer sentence with active voice and active verbs to a traditional legal sentence with nominalizations and needless legalisms“ (Trudeau og Cawthorne 2017:277).

Hinar erlendu lýsingar hér á undan á skýru lagamáli koma mjög vel heim og saman við þær leiðbeiningar sem gefnar eru í *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* (2007) sem íslenska forsætisráðuneytið gaf út. Leiðbeiningarkafli ritsins hefst á því meginstefi að skýrt mál sé gott mál. Síðan segir:

Þegar lagafrumvarp er skrifað þarf að hafa í huga að lesandinn geti auðveldlega lesið og skilið textann. Þótt lesendur lagafrumvarpa séu fyrst og fremst alþingismenn, embættismenn og ýmsir sérfræðingar og texti laga sé vissulega viðfangsefni lögfræðinga og dómara er nauðsynlegt að hafa hugfast að öllum ber að fara að lögum og því verður lagatexti að vera skýr og skiljanlegur sem flestum, sérstaklega þeim sem lögin varða.

Meginmarkmiðið er að lagafrumvörp séu á eðlilegu og skýru máli. Textinn þarf að vera eins nákvæmur, skýr og auðskilinn og kostur er svo að innihaldið komist til skila og hægt sé að lesa hann viðstöðulaust án þess að þurfa að velta mikið fyrir sér merkingu einstakra orða eða setninga. Nauðsynlegt er að efnisatriði sem eiga saman standi saman en ekki sé vaðið úr einu í annað.

Þó verður að hafa í huga að lagamálið er íhaldssamt í eðli sínu og ýmsar hefðir hafa skapast sem lögfræðingum (og embættismönnum) eru tamar. Hins vegar má það ekki fjarlægjast svo daglegt mál að það valdi misskilningi.

Texti lagafrumvarpa á að vera á lýtalausni íslensku máli og laus við villur í málfari og stafsetningu, greinarmerkjasetning á að vera skýr og frágangur til fyrirmyndar.

Hvort sem verið er að semja lagafrumvarp eða annan texta er gott ráð að lesa textann í heild í lokin, jafnvel upphátt, athuga hvernig hann hljómar og hvort hann skilst auðveldlega. Ekki er verra að reyna að setja sig í spor lesandans sem oftast en ekki hefur minni þekkingu á efninu en höfundurinn.

(*Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* 2007:19)

Íslensku leiðbeiningarnar geyma m.ö.o. ýmis sömu grundvallaratriði og samtökin Clarity leggja áherslu á varðandi lagamálið, m.a. um nauðsyn þess að átta sig á að markhópurinn sé almenningur en ekki aðeins löglært fólk eða embættismenn, að nauðsynlegt sé að setja sig í spor (fáfróðari) lesenda, og síðast en ekki síst að orðalag, uppsetning og frágangur auðveldi lesendum að grípa innihaldið án óþarfa fyrirhafnar.

Hér á undan hafa verið nefnd nokkur einkenni skýrra texta almennt. Þau hefur jafnframt mátt yfirfæra á lagalegt tungutak yfirleitt. Lagamálið geymir síðan ýmsar undirtegundir, svo sem dóma, samninga, málflutning, greinargerðir af margvíslegum toga – og loks lagatexta, sjálfar lagagreinarnar (um þessar undirtegundir, ásamt textadæmum, sjá t.d. Kristján Árnason 2000). Skilningur á síðastnefndu textategundinni, lagagreinum, er til athugunar í rannsókninni sem sagt er frá í 3. og 4. kafla hér á eftir. Áður en lengra er haldið verður fjallað svolítið um mikilvægi skýrs lagamáls almennt, jafnt í lagatextum sem öðru lögfræðimáli.

2.2 Lagatextar og annað lagamál í réttarríki verður að vera skiljanlegt og skýrt

Lagatextar tiltaka réttindi borgara og til þess að geta tryggt rétt sinn í samskiptum við stjórnvöld þurfa borgarar að geta skilið og vitað hvernig þeir eigi að sækja rétt sinn ef þeir telja brotið á honum. Með vissri einföldun má segja að megintilgangur laga sé að vernda réttindi borgaranna og tilgreina skyldur þeirra skilmerkilega. Kenningar um réttarríkið gera ráð fyrir að lagatexti sé skiljanlegur og skýr þar sem krafa er gerð um að almenningur verði að skilja lagatextana til að þeir þjóni tilgangi sínum (sjá um þetta t.a.m. Hafstein Dan Kristjánsson 2015:41–43; Sigurð Línadal 2003). Nefnd undir forsæti Páls Hreinssonar skilaði forsætisráðherra skýrslu um starfsskilyrði stjórnvalda árið 1999. Í kafla um réttarríkið og opinbera stjórnsýslu segir:

Ef almennt er fallist á að lög séu æskileg, jafnvel nauðsynleg fyrir líf manna í samfélagi, með vísan til þess gagns eða gildis sem þau hafa, er ljóst að lögin þurfa að fullnægja ákveðnum formlegum skilyrðum. Með öðrum orðum þurfa lögin í öllum tilvikum að vera þannig úr garði gerð að þau geti þjónað þeim frumtilgangi sínum að hafa áhrif á háttsemi þeirra sem þeim er beint til. Lög, sem enginn þekkir, enginn skilur og enginn getur framkvæmt fullnægja ekki þessum kröfum. — Með hugmyndinni um réttarríki [...] eru sett fram nauðsynleg skilyrði þess að lögin nái framangreindum frumtilgangi sínum. [...] Réttarríki lýtur þannig að meginstefnu ekki að því hvers *efnis* lögin eigi að vera heldur mælir fyrir um að lög skuli hafa ákveðna *formlega* eiginleika, svo sem að vera framkvæmanleg, skiljanleg, birt og almenn, svo eitthvað sé nefnt.

(Starfsskilyrði stjórnvalda 1999:52–53)

Af framansögðu er ljóst að lög ná ekki tilgangi sínum nema þau uppfylli viss formleg skilyrði og ekki hvað síst að lögin séu skýr og skiljanleg. Sigurður Línal (1988:13) hefur bent á að óljósir textar „í lögum, reglugerðum og öðrum yfirvaldsboðum get[*i*] valdið óvissu um réttindi manna og skyldu, orðið skálkaskjól geðþóttaákvæðana og þannig undirrot misréttis og mannréttindabrota“. Sigurður bendir einnig réttilega á að lagamálið sé annað en daglegt mál.⁷ Undir orð Sigurðar tekur Kristján Árnason (2000:10): „Það er [...] eðlilegt að lagamálið beri sérstakan svip“ en bætir við: „Hins vegar er engin ástæða til þess að færa það fjær daglega málinu en ástæða er til eða uppskrúfa það um of.“ Kristján ítrekar mikilvægi þess að gera lögfræðimálið skiljanlegt sem flestum og bendir í því sambandi sérstaklega á „að reyna að forðast óþarflega formlegt orðalag“.

Hjördís Hákonardóttir (2002:47) bendir á að „[ý]msar erlendar rannsóknir haf[*i*] sýnt að það léttir og flýttir vinnu við dómstóla ef lögmenn tjá sig með almennu og skýru orðfæri í stað hefðbundins lagamáls“. Hún segir frá eigin reynslu af dæmigerðum samskiptum í dómshöndun; í dæmisögunni biður hún sem dómari „sækjandann að gera grein fyrir ákærinni“ en ákærði unglíngurinn skilur ekki hvað er á seyði svo að hún útskýrir „að lögmaður lögreglunnar, ákæruvaldið, segi að hann hafi slegið Jón og brotið í honum tönn“ (s.st.). Þegar

⁷ Því hefur m.a. verið haldið fram að íslenskt lagamál sé fornlegra en meðal annarra þjóða enda megi enn finna óbreyttar íslenskar lagagreinar úr Jónsbók (Guðrún Baldvina Sævarsdóttir 2013:19).

búið er að lesa upp ákærana „segi ég við ákærða að hann sé kominn fyrir dóminn til þess að svara til saka en áður en hann geri það þá bendi ég á að honum sé ekki skylt að tjá sig um meinta refsiverða háttsemi sína en ef hann tjái sig brýni ég fyrir honum að skýra rétt frá. Spurningarsvipur kemur á strákinn. „Þú ÞARFT ekki að svara en átt ekki að segja ÓSATT,“ segi ég þá“ (s.st.). Hjördís segir:

Það hefur verið mitt sjónarmið að réttlæti sé ekki fullnægt nema Bjartur og Björt, hinn sæmilega upplýsti leikmaður, geti skilið bæði lögin sem honum og henni er gert að fylgja og niðurstöður dóma. En það getur verið hægara sagt en gert að skipa orðum sínum með þeim hætti að inntakið skiljist fljótt og vel. Það eru því ekki síður aðrir en lögfræðingar sem þurfa að skipa sveit útvarða hins tæra lagamáls svo okkur lögfræðingunum megi takast með hjálp þeirra og ábendingum að gera réttlætið sýnilegt og forðast viðjar vanans ef þær leiða til óskýrleika. (Hjördís Hákonardóttir 2002:48)

Skúli Magnússon (2005:11) fjallar m.a. um mismunandi orsakir sem geta leitt til lagalegs ágreinings. Ein ástæða getur verið sú „að jafnvel þótt almennt sé viðurkennt að leggja beri orðalag lagaákvæðis til grundvallar, getur orðalagið gefið tilefni [til] margra skýringarkosta“. Ari Karlsson, lögmaður og ritstjóri Lögmannablaðsins, fjallar um tungutak lögfræðinga í ritstjórapistli:

Í lögfræði, sem snýst meira og minna um túlkun laga og hugtaka og merkingu þeirra, er öguð og skipuleg framsetning texta nauðsynleg. Lögfræðin hefur líkt og aðrar sérgreinar sérstakt málfar sem kann að víkja frá almennum málskilningi. Það sama á við að túlkun hugtaka kann jafnframt að víkja frá almennri málvenju eða skilgreiningu annarra fræðigreina. [...] Lítið hefur verið um fræðilega umræðu um lögfræðilegan texta hér á landi eða þá hvort að stjórnvöld uppfylli [hina] almennu vísireglu sem sett er fram í lögum nr. 61/2011 um vandað, einfalt og skýrt mál. Uppsetning dóma Hæstaréttar og Landsréttar hefur hins vegar tekið þeim breytingum að nú eru dómsúrlausnir með styttri tölusetnum málsgreinum (efnisgreinar samkvæmt almennri málvenju). Greining á uppsetningu, röksemdafærslu eða þá orðnotkun í úrlausnum dómstóla og stjórnvalda, greining á því hvort eða hvernig mætti gera öðruvísi eða betur, hefur hins vegar ekki verið gerð hér á landi eftir því sem undirritaður kemst næst. Við þekkjum

flest dæmi um lögfræðilegan texta með löngum málsgreinum þar sem aukasetningar gera það beinlínis erfitt að ráða í hvað höfundur meinar. Svo vilja sumir lögfræðingar notast við hátíðleg eða uppskrúfuð orð, sem vart þekkjast lengur í almennu máli, og gera lestur textans erfiðari. (Ari Karlsson 2021:6)

Hjá Ara kemur hér sem sé fram sjónarmið lögmanns um mikilvægi skýrleika í málfari og framsetningu, og einnig nefnir hann dæmi um að dómstólar hafi leitast við að bæta framsetningu dómsúrlausna. Þá er rétt að vekja athygli á því að Ari tiltekur, sem dæmi um vandann, annars vegar langar málsgreinar með aukasetningum og hins vegar sérstakan orðaforða. En eins og fram kom í rannsókninni sem sagt er frá í 3. –5. kafla var það einmitt einkum þetta tvennt sem þátttakendur tiltóku gjarna sem hindranir við lestur og skilning lagatextanna í þeirri athugun. Þar fer sem sé saman mat lögmannsins og hinna ólög-lærðu þátttakenda í rannsókninni.

Í tilvitnuðum orðum Sigurðar, Kristjáns, Hjördísar, Skúla og Ara felst að mögulega megi löggjafinn og dómstólarnir gera betur ef ætlunin er að gera lögin og lagalegt tungutak í dómsal eins skýrt og skiljanlegt og mögulegt er. Löggjafinn hefur sjálfur gefið fyrirmæli í þessum anda, eins og Ari Karlsson (2021) bendir á. Í lögum um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 62/2011 segir í 10. grein: „Mál það sem er notað í starfsemi ríkis og sveitarfélaga eða á vegum þeirra skal vera vandað, einfalt og skýrt.“⁸

Hér er kominn grundvöllur fyrir rannsóknarspurninguna sem er meginviðfangsefnið í þessari grein. Fullt tilefni er til að gera á því skipulega athugun hvort íslenskur almenningur skilur lagaákvæði nógu vel til að geta gætt réttinda sinna og uppfyllt skyldur sínar.

⁸ Um hugtökin þrjú (*vandað, einfalt, skýrt*) í þessari lagagrein er fjallað hjá Ara Páli Kristinssyni (2014) sem gagnrýnir að ætlast sé til að mál í opinberum skjölum sé afdráttarlaust *einfalt* enda geti verið þrautin þyngri að lýsa flóknum veruleika á einfaldan hátt, og raunar sé torvelt að átta sig á hvað átt sé við með hugtakinu *einföldu máli* í þessu samhengi; aftur á móti sé sjálfsagt að ætlast til þess að höfundar opinberra texta geri sitt besta til að þeir séu lesendum *skiljanlegir* og *skýrir*. Ari Páll (2014:123) telur að efni ákvæðisins um skýrt mál gæti endurspeglað „útbreidda hugmynd í málsamfélaginu um óskýra opinbera texta og stofnanamál og að úrbóta sé þörf á því sviði“ og að tilkoma þess í löggjöfina 2011 eigi mögulega sömu rætur og umræður eftir efnahagshrunið 2008 um nauðsyn aukins gagnsæis, og um breytta eða nýja stjórnarskrá sem væri „á máli sem allur almenningur skilur en ekki aðeins lögfræðingar og aðrir innvígðir“ (s.st.).

3 Rannsókn á skilningi almennings á lagamáli

Hér á undan hefur verið rætt almennt um einkenni og mikilvægi skýrs máls í nytjatextum og lagamáli sérstaklega. Nú vikur sögunni að athugun á einni undirtegund hins síðarnefna, þ.e. að skilningi fólks á texta í lagaákvæðum.

Rannsókn okkar á skilningi á ákvæðum íslenskra lagatexta og viðhorfum til þeirra var gerð með viðtölum sem fóru fram 2016 og 2017. Rannsóknarhugmynd og fyrirmynd að rannsóknarspurningum, og að nokkru leyti að rannsóknarsniði, var sótt til norskrar athugunar á skilningi á lagatextum (Vatn, Eriksen og Fjørtoft 2015 (ritstj.), Eriksen, Fjørtoft og Vatn 2016). Rannsóknarspurningarnar þar lutu að því hvornig fólk upplifði að vinna með lagatextana, hvornig það skildi meginmarkmið og inntak laganna, og hvaða leiðir fólk færi til að átta sig á merkingunni og tormeltum stöðum í textunum. Þar voru skoðaðir textar úr fernum norskum lögum: fræðslulögum, ættleiðingarlögum, erfðalögum og lögum um starfsmenn í varnarmálageiranum. Tekin voru hópviðtöl þar sem skipað var í þrjá hópa eftir þekkingu á lagatextunum. Norska rannsóknin sýndi að þátttakendum þóttu mörg orð og orðasambönd í lögnum torskilin og margir nefndu að setningaform og textauppygging laganna væri þunglamaleg.

Hin íslenska rannsókn skiptist í forrannsókn með 17 þátttakendum og framhaldsrannsókn með 29 þátttakendum. Fyrri rannsóknin var unnin sumarið 2016 og naut styrks úr Nýsköpunarsjóði námsmanna. Niðurstöður þóttu gefa tilefni til að útvíkka þátttakendafjöldann í framhaldsrannsókn sumarið 2017, og fékkst til hennar styrkur úr Rannsóknasjóði Háskóla Íslands.

Í forrannsókninni (2016) voru þátttakendur, 17 manns, sóttir í raðir háskólanema og höfðu þau öll íslensku að móðurmáli. Hópurinn var að því leyti einsleitur.⁹ Í framhaldsrannsókninni (2017) voru þátttakendur, 29 talsins (17 konur, 12 karlar), hins vegar úr ýmsum áttum, en allir þó með íslensku sem móðurmál.¹⁰ Þeir voru fæddir á árunum 1948–2000. Voru 17 af þessum 29 þátttakendum á aldursbilinu 36–75 (meðalaldur var 41,7 ár). Hæsta menntunarstig þátttakendanna 2017

⁹ Sendur var út fjölóstur til allra stúdenta við Háskóla Íslands og þeim sem sýndu rannsókninni áhuga var boðið að koma í viðtal. Þó var þess gætt að hafa enga lögfræðinema í hópnum þar sem þeir hefðu væntanlega aðrar forsendur til að skilja lagatextana en hinn almenni háskólastúdent.

¹⁰ Þátttakendur 2017 fengust með því að senda út ósk um þátttöku gegnum víðtækt tengslanet rannsækenda.

var mjög breitt; þeir höfðu ýmist lokið grunnskólaprófi, stúdentsprófi, bakkaláprófi, meistaraþrófi eða doktorsprófi. Flestir þeirra voru af höfuðborgarsvæðinu, einn bjó á Norðurlandi og annar á Suðurlandi.

Rannsókninni, bæði fyrri og seinni hluta, var þannig háttáð að rætt var við þátttakendur, einn í einu, lagðar fyrir þá spurningar og kannaður skilningur þeirra á efni tiltekinna lagatexta.¹¹ Til þess að reyna að ná sem best fram einlægum sjónarmiðum þátttakenda var beitt eigindlegri aðferð með samræðum um efnið í einstaklingsviðtölum þar sem mikilvægt var að skapa traust milli þátttakenda og rannsækenda. Engin hópviðtöl fóru fram, eins og notuð voru í norsku rannsókninni, af því að einstaklingsviðtölin voru talin gefa betri raun við að laða fram sem mest viðbrögð frá hverjum og einum, ótruflað af viðbrögðum annarra þátttakenda. Viðtölin tóku yfirleitt innan við hálf tíma. Þau voru tekin upp og skrifuð niður eftir á.

Þátttakendum var greint frá rannsókninni, út á hvað hún gengi og hver tilgangur hennar væri. Þá fengu þeir á blaði hluta úr lögum (erfðalögum og barnalögum, sjá nánar hér á eftir) ásamt yfirstrikunarpenna. Spurningalista sem rannsækendur fylgdu í viðtölunum er að finna í Viðauka I. Þátttakendur fengu í hendur blað með upplýsingum um rannsóknina og staðfestu með undirritun sinni þátttöku og samþykki, auk móttöku 1.000 kr. gjafar (sjá Viðauka II).

Í byrjun voru þátttakendur spurðir almennra spurninga í því skyni að mynda tengsl við rannsækendur. Tekið var skýrt fram að ekki væri um próf að ræða og því engin rétt eða röng svör. Þátttakendur voru svo spurðir nokkurra almennra spurninga:

Hefurðu einhvern tímann þurft að lesa lög? Geturðu séð fyrir þér tilvik þar sem þú gætir þurft að nýta þér lagatexta? Finnst þér mikilvægt að geta skilið lagatexta? Til hvers eru lög? Þekkirðu erfðalög/barnalög? Veistu um hvað þau fjalla?

Eins og vonast hafði verið til kölluðu þessar spurningar m.a. oft fram umræðu sem leiddi í ljós viðhorf þátttakenda. Að því loknu var hluti úr lagatexta lagður fyrir þátttakendur og þeir beðnir um að lesa textann yfir. Í forrannsókninni 2016 voru nýttar úr erfðalögum nr. 8/1962 greinarnar 1, 3–6, 14–15 og 27–33; og úr barnalögum nr. 76/2003 greinarnar 8–24 og 43–44.¹² Fengust þá þátttakendurnir (17 talsins) sumir við barnalög (7 manns) en aðrir við erfðalög (10 manns).

¹¹ Tamar Melanie Heijstra, dósent við félagsfræði-, mannfræði- og þjóðfræðideild HÍ, veitti ráðgjöf um rannsóknarsnið og form viðtala.

¹² Lesendum skal bent á að textana í heild er að finna í Lagasafni á vef Alþingis.

Þeirri aðferð var breytt í framhaldsrannsókninni til þess að fá fram fjölbreyttari sjónarmið um báða lagabálkana, auk þess sem forrannsóknin hafði leitt í ljós að textadæmin úr hvorum lögum reyndust óþarflega löng og sömu hugtök og textaeinkenni endurtóku sig nokkuð í svörum eins og sama þátttakanda. Í framhaldsrannsókninni lásu því allir 29 þátttakendurnir greinar úr báðum lagabálkunum en til að verkefnið yrði yfirstíganlegt fyrir þátttakendur var greinunum úr hvorum lögum fyrir sig fækkað talsvert miðað við forrannsóknina. Í framhaldsrannsókninni fengust allir þátttakendur við eftirtaldar lagagreinar: nr. 1–8 og 14–15 úr erfðalögum nr. 8/1962, og nr. 8–18 og 23 úr barnalögum nr. 76/2003.

Val á lögum til að leggja fyrir þátttakendur olli nokkrum heilabrotum við skipulag rannsóknarinnar. Rétt þótti að nota lagatexta sem vörðuðu réttindi sem hinn almenni borgari gæti helst þurft að kynna sér, á borð við t.d. húsaleigulög og þess háttar. Á endanum urðu fyrir valinu erfðalög og barnalög; hvort tveggja snertir almennung. Erfðalög nr. 8/1962 urðu fyrir valinu með hliðsjón af því að um er að ræða lög sem talsverðar líkur eru á að fólk þurfi að þekkja til, af einkaástæðum, einhvern tíma á ævinni. Barnalög nr. 76/2003 eru sömuleiðis mikilvæg almennungi enda fjalla þau um aðstæður sem koma upp hjá mörgum. Skilnaður, tæknifrjógungun og faðernisviðurkenning eru t.a.m. viðfangsefni sem barnalög gera grein fyrir. Enn fremur var til þess horft við valið að lagatextarnir væru misjafnlega gamlir; eins og sjá má er munur á aldri lagabálkanna tveggja rúmum fjórum áratugir.

Sem dæmi úr erfðalögum, nr. 8/1962, má taka 6. grein:

6. gr.

- Nú hefur það hjóna, sem lengur lifir, verið einkalögerfingi þess, sem fyrr lést, og það andast án þess að hafa gengið í hjónaband að nýju eða látið eftir sig arfgenga niðja, og skulu þá eignir þess skiptast milli erfingja beggja hjóna að jöfnu, enda hafi maki ekki ráðstafað eignum sínum með erfðaskrá á annan hátt.
- Nú á sá maki, sem lengur lifir, enga erfingja á lífi, er hann andast, og ganga eigur hans þá til erfingja skammlífara makans.
- Þegar rætt er um erfingja skammlífara makans í þessari grein, er átt við þá menn, sem standa til arfs eftir hann, miðað við það tímatakmark, er langlífari makinn féll frá.

Hér er dæmi úr barnalögnum, nr. 76/2003, 8. grein:

■ **8. gr. Lögsaga.**

Dómsmál um faðerni barns er unnt að höfða hér á landi ef:

- a. aðili er búsettur hér á landi,
- b. dánarbú stefnda er eða hefur verið til skipta hér á landi,
- c. barn er búsett hér á landi.

Leyst skal úr máli, sem rekið er á grundvelli þessarar greinar, eftir íslenskum lögum.

Ákvæði milliríkjasamninga sem Ísland er aðili að skulu ganga framar ákvæðum 1. og 2. mgr.

Þátttakendur voru beðnir um að strika yfir orð og hugtök í textanum sem þeim þættu torskilin. Þegar þátttakendur höfðu lokið lestri og yfirstrikun voru þeir spurðir fleiri spurninga:

Hver eru þín fyrstu viðbrögð við lestur textans? Hver er upplifun þín af lestri textans? Hvernig gengur þér að skilja laga-textann? Koma orðin sem þú strikaðir yfir í veg fyrir að þú skiljir samhengi textans?

Þá var spurt efnislegra spurninga úr tilteknum lagagreinum (ýmist úr erfðalögum eða barnalögum eða hvoru tveggja, sbr. hér á undan); sjá Viðauka I. Því næst komu þessar spurningar:

Er einhver málsgrein sem þér finnst sérstaklega torskilin? Hvernig telur þú að hægt væri að bæta úr því? Hvað myndirðu gera / hvert myndirðu leita ef þú ert óviss um merkingu laga-texta?

Loks voru þátttakendur spurðir nokkurra spurninga um upplifun sína af rannsókninni (sjá í Viðauka I).

Spurningarnar sem lagðar voru fyrir þátttakendur í viðtölunum lutu sem sé annars vegar að efnislegum skilningi þeirra á textunum, bæði hvort orðanotkun og uppsetning lagatexta væri sett fram á nægilega skiljanlegan hátt og hvort þátttakendur gætu af lestri textans gert sér grein fyrir réttindum sínum, og svo hins vegar að upplifun þátttakendanna af lagatextum, reynslu þeirra og sjónarmiðum. Á heildina litið staðfestu niðurstöður framhaldsrannsóknarinnar 2017 það sem fram hafði komið í forathuguninni 2016. Framhaldsrannsóknin gaf þó enn skýrari mynd af viðhorfum og skilningi almennings á íslensku lagamáli enda var um að ræða bæði stærri og breiðari hóp þátttakenda.

4 Niðurstöður

4.1 Reynsla þátttakenda, viðhorf og sjálfsmat

Þátttakendur voru misreyndir í lestri lagatexta en töldu almennt mikilvægt að hinn almenni borgari skildi lögin. Dæmi um viðbrögð er í (1):

(1) Já, mér finnst að lög eigi að vera skrifuð á máli sem fólk skilur, annars þjóna þau engum tilgangi. Fyrir alla. Alla íbúa, eða þú veist þegna landsins. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1992)

Í viðtölunum kom oft upp hve mikilvægt væri að almenningur skildi lögin og að þau væru á almennu máli fremur en sérhæfðu. Dæmi (2) er úr einu viðtalanna:

(2) Ef maður þyrfti að reka mál lengra, út fyrir fundaumræðu, þá þarf maður að geta skilið hvað viðkomandi er að segja. Svólítið eins og að fara til læknis sem byrjar svo að blaðra á latínu, en þetta er viðbein ekki eitthvað blabla, ég vil frekar að læknirinn segi bara þú braust viðbeinið í þér. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

Margir nefndu að lögin mynduðu ramma utan um reglur samfélagsins og að mikilvægt væri að allir þegnar þess gætu leitað réttar síns í þeim. Þegar spurt var um tilgang laga voru svörin misjöfn. Margir nefndu að lög væru til þess að halda aga og til þess að eitt gengi yfir alla í samfélaginu. Þeir þátttakendur sem sögðust hafa reynslu af lestri lagatexta voru spurðir hvernig þeim hefði gengið að skilja þá texta. Flesta rak minni til að lögin hefðu verið flókin en margir bættu því við að textarnir hefðu þó verið einfaldari en þeir höfðu upphaflega búist við. Fólk hefði tekið eftir ýmsu í framsetningu og orðaforða sem ekki hefði verið í samræmi við almennt mál og ítrekað kom fram að mikið af innskotssetningum hefði torveldað skilning á samhenginu. Aðspurðir hvort þeir sæju fyrir sér tilvik þar sem þeir gætu þurft að lesa lög svöruðu nánast allir þátttakendur því játandi. Einn þátttakandi vék með eftirfarandi orðum að því sjónarmiði að einhverjir hefðu mögulega hag af því að textarnir væru torskiljanlegir almenningi:

(3) Það væri hægt að setja þetta bara á venjulegt íslenskt tungumál. Breyta textanum. En þá náttúrlega hrynur enn meira í lögfræðistéttinni. Við þurfum að horfa á þetta þannig að þetta er haft svona loðið og illskiljanlegt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1956)

Í sumum viðtölum komu fram hugleiðingar um fagurfræðilegt og menningarlegt gildi þess málsniðs sem lagatextarnir fylgja. Sú umræða var ávallt sjálfsprottin en ekki vakin með spurningum rannsakenda. Í (4) og (5) eru dæmi úr viðtölunum; rannsakandi hafði spurt þátttakendurna hvort þeim gæti dottið í hug einhver leið til að skýra torskilin orð.

(4) Ég meina upp á, það er rosa gaman að hafa fallett og gamalt mál, það er það, niðjar eru mjög fallett orð í staðinn fyrir afkomendur og hérna, þróun málsins er málvísindalega séð, er þróun málsins eðlileg, en hversu mikið er maður svona afturhaldsseggur ef maður vill halda í gömlu orðin, þú veist, finnari niðjar, þú veist þetta er svona, væri hægt að gera þetta aðgengilegra. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

(5) Má ekki bara breyta þeim? Maður er bara, af því að íslenskan almennt er svo augljós og hérna, að, það er svo, í rauninni svo auðvelt að búa til orð sem eru augljós. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1972)

Það kom ítrekað upp í viðtölunum að þátttakendur tengdu torskilið orðafar við fornþókmenntirnar. Í (6) er dæmi úr samtali um erfðalög-in.

(6) Ég er viss um að ef afi og pabbi læsu þetta myndi þetta standa þeim nær. Og ef ég hefði haft gaman af Njálu og fornþókmenntunum, þá væri þetta örugglega bilað næs. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1976)

Aðspurðir hvernig hægt væri að bæta úr varðandi erfið orð svöruðu þátttakendur oft að æskilegt væri að nota nútímalegri orð í stað þeirra sem notuð eru í lögum. Þátttakendur áttuðu sig á því að yfir sum hugtök væru ef til vill ekki til nútímalegri heiti og óskuðu þeir eftir orðskýringum í þeim tilfellum. Einhverjir stungu upp á að hægt væri að láta skýringarnar fylgja hverri grein fyrir sig eða hafa þær neðst í hverjum dálki í lagasafninu.¹³

¹³ Í þessu sambandi er eðlilegt að láta þess getið að í fjölda íslenskra laga sem

Þátttakendur voru jákvæðari í garð texta barnalaganna en erfðalaganna. Þeir töldu almennt erfðalögin vera torskildari en barnalögin, og gerðu þar gjarna athugasemdir við orðalag sem þeim fannst vera forneskjulegt. Í framhaldsrannsókninni kom gjarna fram undrun yfir því hve auðvelt væri að lesa og skilja barnalögin eftir lestur erfðalaganna.¹⁴ Dæmi um viðbrögð við barnalögunum má sjá í (7).

(7) Þetta var allt annað, miklu skýrara, það er munur á þessum textum, ætli það séu ekki 50 ár á milli þeirra, það var töluverður munur á. Þetta var mjög skiljanlegt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1963)

Þátttakendur töldu sjálfir almennt að þeir hefðu skilið barnalögin allvel og var þetta sjálfsmat heilt yfir jákvæðara heldur en þegar erfðalögin áttu í hlut. Efnislegu spurningarnar leiddu hins vegar í ljós að sumt hafði stöku sinnum misskilist við lestur barnalaga, t.d. um hverjir það væru nákvæmlega sem gætu höfðað vefengingarmál og ógildingarmál í barnsfaðernismálum.

Þátttakendur töldu sig almennt hafa skilið lagatextann, sem fyrir þá var lagður í athuguninni, í heild sinni. Dæmigert sjónarmið kemur t.d. fram í (8) hjá einum þátttakendanna eftir lestur lagagreinanna úr erfðalögum:

(8) Nú, þetta er dálítið gamalt, það er eitthvað síðan þetta var skrifað og þar af leiðandi er orðalagið aðeins öðruvísi en maður myndi nota í dag, þó að langflest skiljist alveg þá eru nokkrir hlutir þarna sem eru frekar gamaldags og einhver atriði sem eru dálítið tæknileg. Eins og ég sé hvernig hvað óskipt bú nákvæmlega er, ég hef heyrt þetta oft en hef enga hugmynd um hvað þetta þýðir nákvæmlega. En annars er þetta frekar þurrt, bara ef þetta, ef þetta, ef þetta, farið upp línuna. En þetta skilst alveg, hver tilgangurinn er. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1993)

Þátttakendum fannst almennt þægilegt að lesa efnislegu spurning-

sett hafa verið á síðari árum eru hugtakaskýringar gefnar fremst. Þar hefur framkvæmdavaldið (sem oftast tekur að sér samningu frumvarpa) eða löggjafinn sjálfur tekið mikilvægt skref í þá átt að gera skilning og túlkun viðkomandi laga ótvíræðari og einfaldari. Slikar orðskýringar var hvorki að finna í barnalögum né erfðalögum sem þátttakendur í þessari rannsókn fengust við.

¹⁴ Erfðalögin voru gefin út árið 1962 en svolitlar breytingar hafa verið gerðar síðan, einkum árið 1989, sem þó snúa einungis að efnislegum atriðum en orðalag hafði, að því er virðist, ekki verið endurskoðað með tilliti til aukins skýrleika sérstaklega, og uppsetningin er óbreytt.

arnar sem lagðar voru fyrir þá í rannsókninni. (Átt er hér við spurningar af þessu tagi: „Sigurður átti fjögur börn. Eitt barnanna, María, var látið þegar Sigurður lést. Hver erfir arfshlut Maríu?“) Nefndu sumir að gott hefði verið ef lögin hefðu verið skrifuð í þess háttar stíl.

Ótti við að mistúlka lögin kemur ítrekað fram í svörum þátttakenda. Ummæli eins þeirra er að finna í (9).

(9) Það má náttúrulega breyta þessu öllu. Ég held að fleiri myndu lesa þessi lög ef þeir héldu ekki að þeir væru að mistúlka þau. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Margir virtust ekki treysta eigin skilningi. Dæmi má sjá í (10) og (11).

(10) Ef ég væri í þessu máli þá bara ahhh, ég ætla að láta hérna kærustuna mína sem er lögfræðingur lesa þetta yfir. Því að, til þess að vera viss um að ég skilji þetta sko. Því ég get ekki, ég er ekki öruggur með að lesa þennan texta. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1980)

(11) Maður er stundum óviss því manni finnst vera óvissa í orðalaginu sem kannski fagfólk ekki upplifir. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1951)

Af þessu má álykta að almennur borgari ætti kannski ekki auðvelt með að alhæfa um réttindi sín út frá lestri laganna og að treysta mati sínu.

4.2 Skilningur

4.2.1 Orð og orðasambönd

Flestir nefndu, eins og þegar hefur komið fram, að það væru aðallega orðin og orðasamböndin sem trufluðu skilning. Þátttakendur áttu að yfirstrika orð og orðalag sem vafðist fyrir þeim og mátti sjá á svörunum að þeir stöldruðu við slík orð og veltu þeim fyrir sér, og hefur það getað tafið lesturinn fyrir þeim og reynt á þolinmæði við að ljúka við textann. Voru m.a. tiltekin hugtökin *arfsvon*, (*að fá*) *gjöf hrundið*, *kjörbarn*, *firnari niðjar*, *lögráðamaður* og *yfirlögráðandi*. Í (12) sjást ummæli eins þátttakendanna.

(12) Ég áttaði mig ekki á orðinu *kjörbarn*, þú veist hvað orðið *kjör* á að segja til um. Það á kannski að vera rosalega augljóst en ég er engan veginn viss um það. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Viðbrögð annars þátttakanda um orðið *firnari* koma fram í (13).

(13) Mér fannst þetta ekki torskilið, firnari, þetta er bara dálítið gamalt orð. Ég er svolítið góð í að skilja gamla texta, ég les fornsögur, en ég held ekki að yngra fólk myndi skilja þetta, sérstaklega þau sem hafa ekki lesið þýsku. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1952)

Fleiri dæmi um viðbrögð má sjá í (14)–(16).

(14) Sko hérna, til dæmis hérna: Láti stefnandi það undir höfuð leggjast skal málinu vísað frá dómi. Það þýðir bara basically að hann gerir það ekki, skilurðu? En ég skil það, en ég skil hvað það þýðir að segja undir höfuð leggjast. En það er varla hægt að gera ráð fyrir því að allir viti hvað undir höfuð leggjast þýðir. Því að þetta er bara hérna eitthvað orðatiltæki. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1980)

(15) En það er svolítið samt jú, maður skoðar þetta og svo kemur eitthvað eitt orð sem maður skilur ekki og þá svona, það er ekki mjög hvetjandi til að halda áfram. Maður þyrfti orðabók og skýringar. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

(16) Það væri náttúrliga gott að vera með orðalista aðgengilegan með svona þessum lögfræðihugtökum. Ég veit ekki hvort það er til reyndar.¹⁵ (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

Það voru sem sé fyrst og fremst nokkur tiltekin hugtök og orðasambönd í lögnum sem ollu vanda. Nefna má sem dæmi að þegar þátttakendur áttu að skilgreina *heimilisvarnarþing* voru sumir með skilgreininguna á reiðum höndum, sbr. (17).

(17) Það er að öllu jöfnu, sem sagt, heimilisvarnarþing er sá héraðsdómur í sem sagt í þínu, þar sem þú ert með lögheimili. Og ef hvorugur býr, þá er það bara Reykjavík. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1972)

Aðrir voru óvissir eða á villigötum; töldu jafnvel að hugtakið hlyti að tengjast fjölskyldunni, sbr. dæmi (18).

¹⁵ Í þessu sambandi má nefna að í gegnum vefgáttina málið.is eða Íðorðabanka Árnastofnunar getur almenningur nú flett endurgjaldslaut upp í rafrænu lögfræðiorðasafni frá 2019 sem mikið til er byggt á *Lögfræðiorðabók með skýringum* (2008).

(18) Já einmitt, ég veit það ekki, en ég er að búast við að það er eitthvað svona fjölskyldudæmi, heimilið er greinilega það topic. En ég veit ekki hvað það er, en orðið er svona, þú getur varið heimilið, átt að geta komið þar inn með eitthvað. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Sumir nefndu að tiltekin orð hefðu vafist fyrir þeim en hefðu samt ekki komið í veg fyrir heildarskilninginn. Hér var yfirleitt bent á sjaldgæf orð eða gömul orð, t.d. *vefenging*, *níðji*, *kjörbarn*, og íðorð í lögfræði á borð við *varnarþing*, *málsvari*, *lögráðamaður*, *áfrýjun*. Torskilin orð komu ekki endilega í veg fyrir heildarskilning á lagatextanum en þau gátu orðið til þess að lesandi gæfist upp á að reyna að skilja heildarsamhengið. Orð eins þátttakandans eru í (19).

(19) Mér fannst þetta svolítið súpa af þannig orðum og ég var að reyna að ráða úr tengslum á milli fólks. Ég er ekki von að þurfa að pæla svona mikið í ættarflækjum, og svo líka orð sem maður notar ekki mikið í daglegu tali, eins og kjörniðji. Maður segir bara börn. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Það voru þó ekki eingöngu fornyrði og sérhæfð eða sjaldgæf íðorð sem trufluðu. Hugtakið *óskilgetið barn* er dæmi um fremur almennt hugtak (úr *Íslenskri nútímamálsorðabók*: óskilgetinn: 'sem fæddur er utan hjónabands') en það getur þó greinilega vafist fyrir einhverjum, sbr. (20).

(20) Já hér er reyndar það sem mér finnst skrítið hérna er óskilgetið barn. Ég skil greinilega ekki hvað óskilgetið barn er. Því það er talað um að það sé feðrað. Ef það er feðrað með þeim hætti sem segir í löggjöf um óskilgetin börn. Ég skil þetta ekki alveg. Ég hélt alltaf að óskilgetið barn væri barn þar sem ekki er getið um föður. Já ég skil það þá greinilega rangt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1961)

Orðasambandið *að breyttu breytanda* var tekið til umræðu bæði við lestur barnalaga og erfðalaga. Þeir voru ekki margir sem gátu svarað hvað það þýddi og var oft nefnt að orðasambandið kæmi í veg fyrir skilning á viðkomandi málsgrein. Dæmi um viðbrögð eftir lestur barnalaga má sjá í (21).

(21) Og þessi hérna, ég botna ekkert í þessu. Hið sama á við að breyttu breytanda, um kröfu um að kona í staðfestri sa... teljist ekki foreldri. Hver er þessi breytandi? Ég finn hann hvergi í textanum. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1960)

Hugtakið *málsgrein* olli sérstökum vanda. Rannsakendur höfðu átt von á að það gæti gerst og því höfðu þátttakendur verið beðnir um að merkja við 2. mgr. 8. gr. sem vísað er í úr 2. mgr. 14. gr. erfðalaga.

■ 8. gr.

□ Heimilt er því hjóna, sem lengur lifir, að sitja í óskiptu búi með ófjárráða niðjum látins maka síns, sem ekki eru niðjar þess, ef sá eða þeir sem fara með forsjá eða lögráð hinna ófjárráða niðja veita samþykki sitt til þess, enda hafi hið látna ekki mælt svo fyrir í erfðaskrá að skipti skuli fara fram. Ef það hjóna, sem lengur lifir, fer með forsjá eða lögráð ófjárráða stjúpnidja sinna á það þó rétt á setu í óskiptu búi eins og mælt er fyrir um í 7. gr.

□ Því hjóna, sem lengur lifir, er heimilt að sitja í óskiptu búi með fjárráða stjúpnidjum sínum ef þeir veita samþykki sitt til þess.

□ Það hjóna, sem lengur lifir, á rétt á setu í óskiptu búi með stjúpnidjum sínum hvort sem þeir eru fjárráða eða ófjárráða, án þess að aflað sé samþykkis skv. 1. eða 2. mgr., ef hið látna hefur mælt fyrir um þann rétt í erfðaskrá.

■ 14. gr.

□ Ef maki hefur fengið leyfi til setu í óskiptu búi með ófjárráða stjúpnidjum sínum á grundvelli 1. mgr. 8. gr., er honum skylt að skipta með sér og stjúpnidja, ef hann krefst skipta sér til handa innan þriggja mánaða frá því að hann öðlast fjárræði. Komi ekki krafa fram innan þess tíma getur fjárráða stjúpnidji, sem svo stendur á fyrir, krafist skipta sér til handa með sama hætti og segir í 2. mgr.

□ Ef fjárráða stjúpnidji hefur samþykkt setu í óskiptu búi, sbr. 2. mgr. 8. gr., getur hann krafist skipta sér til handa með eins árs fyrirvara.

Um þriðjungur þátttakenda átti í erfiðleikum með að finna rétta málsgrein og merktu nokkrir við 3. mgr. 8. gr. Um fimm tungur þátttakenda túlkaði hugtakið *málsgrein* þannig að átt væri við textastreng á milli tveggja punkta. Það þarf ekki að koma á óvart. Mismunandi skilgreining hugtaksins í málfræði (og almennu máli) annars vegar og í lögfræði hins vegar býður auðveldlega heim misskilningi.¹⁶

¹⁶ Í málfræði er hugtakið *málsgrein* notað um textastreng milli tveggja punkta. Í lögfræði er málsgreinarhugtakið hins vegar notað um texta sem afmarkast af

4.2.2 Setningar og samhengi

Kvartað var svoltið undan löngum setningum og þó einkanlega innskotum í setningar. Nefnt var ítrekað að setningagerð væri tyrfin og talið að betra væri að notast við styttri setningar. Þessi viðbrögð voru meira áberandi eftir lestur eldri laganna (þ.e. erfðalaganna frá 1962), heldur en hinna yngri (þ.e. barnalaganna frá 2003). Til dæmis sagði einn þátttakandi eftir lestur erfðalaganna að þetta væru „kommusetningar ofan í kommuasetningar“.

Þegar þátttakendur voru inntir eftir því hvernig þeir teldu að hægt væri að auðvelda skilning bentu þeir helst á að mikilvægt væri að „styttta setningarnar“ og þá ekki síst í erfðalögunum.

Í (21) er dæmi úr viðtali við þátttakanda.

(21)

Rannsakandi: Var einhver málsgrein/setning sem þér fannst sérstaklega torskilin?

Þátttakandi: Já, það var kannski bara það að þurfa að lesa þær aftur til að skilja þær vel.

Rannsakandi: Hvað var það sem kom í veg fyrir skilning í því tilviki?

Þátttakandi: Örugglega kannski bara langar setningar. Þetta er líka alltaf sett upp eins og einhvers konar dæmi. Maður er alltaf að ímynda sér hvernig dæmið er og svo er þetta komið út í eitthvað annað. Æ, ég eiginlega veit það ekki alveg, hvernig ég get útskýrt það? Já einmitt, öll orðin eru komin í einhverja flækju bara. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

Í (22) má sjá annað dæmi.

(22) Og svona setningarnar langar, mér finnst vanta einmitt svona punkta og þú veist. Og hérna ... já, einmitt langar setningar og svona verið að tönnlast svoltið á því sama einhvern veginn. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1986)

Sem fyrr segir varð nokkuð vart við að innskotssetningar virtust trufla þátttakendur og lögðu þeir til að notast yrði í meira mæli við

greinaskilum (og nefnist í málfræði *efnisgrein*); í lagasafninu má sjá „kassa“-tákn framan við hverja „málsgrein“ í hinum lagalega skilningi.

„punkta“ vegna þess að þeim þótti texti með of mikið af „kommusetningum“ erfiður aflestrar. Sérstaklega þóttu málsgreinar með skilyrðissetningum flóknar. Í (23) er dæmi um viðbrögð.

(23) En það er kannski eitt sem mér finnst svolítið áberandi og það er að það komi alltaf innskotssetningar og kommur, og það truflar. Bara mér finnst miklu auðveldara að lesa ef það kemur bara punktur og svo kemur þetta skilyrði. Þú veist ef þetta er svona, það kemur í nýrri setningu, en þú veist þegar það er svona löng málsgrein með mörgum setningum og alltaf komma þá bara, „hann krefst skipta sér til handa“, þá ruglast ég, þannig að það mætti kannski tálga þetta eitthvað. Gera styttri setningur. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Margir þátttakendur virtust þurfa að lesa texta erfðalaga oftár en einu sinni til þess að ná einhverjum tókum á honum, sbr. dæmi (24) og (25).

(24) Það sem truflar mig er hvað þetta er svona þétt saman allt. (Framhaldsrannsókn 2017, þátttakandi f. 1988)

(25) Jú, ég held að ég skilji alveg svona, þú veist þannig hvað er að gerast í þessum texta, en þetta er samt svona eins og að lesa dönsku eða eitthvað. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

Enda þótt þátttakendur hefðu almennt jákvæðara viðhorf til barnalaganna en erfðalaganna, og teldu þau jafnvel áhugaverð og forvitnileg, fannst mörgum þeirra textinn samt fremur flókin og þungur. Þetta má ráða af ummælum á borð við þau sem sýnd eru í (26).

(26) Mjög, mjög mikið af upplýsingum. Svona ef ég væri að fara í mál úr svona þá myndist mér kannski svolítið erfitt og flókið að reyna að lesa og skilja þetta allt saman. (Úr forrannsókn 2016, háskólanemi)

5 Umræða

Niðurstöður þessarar viðtalsrannsóknar sýna að sumar lagagreinar geta vissulega reynst torskildar þeim sem ekki eru löglærðir en þátttakendurnir skildu samt flesta texta að mestu leyti réttum skilningi. Athygli vekur að ítrekað varð vart við það í viðtölunum að þátttakendur virtist skorta ákveðið sjálfstraust eða fullvissu um réttindi sín og skyldur á grunni þess sem þeir lásu svart á hvítu. Á vissan

hátt gætti neikvæðs viðhorfs til lagatexta enda þótt einnig kæmi fram í viðtölum að þátttakendur hafi fyrir fram talið textana vera þyngri og flóknari en þeir síðan reyndust vera. Enn fremur er áhugavert að algeng viðbrögð þátttakenda í framhaldsrannsókninni voru á þá leið að texti laganna frá 1962 (erfðalögin) væri erfiðari viðfangs en laganna frá 2003 (barnalögin).

Hagnýting þessara niðurstaðna gæti falist í því annars vegar að leita enn frekari leiða í sjálfri lagasetningunni til að gera texta lagaákvæðanna skiljanlegri almenningi og hins vegar að veita almennum málnotendum, t.a.m. í skólakerfinu, þjálfun í lestri og túlkun laga. Þá er rétt að minna á það sem nefnt var í 2. kafla hér á undan að æskilegt gæti verið í aðdraganda lagasetningar að kanna textaskilninginn, t.d. í rýnihópum án sérfræðinga, og jafnvel fylgja lagasetningunni eftir með athugun á því hvort fólk hafi getað nýtt sér textann í raun- aðstæðum.

Af svörum og ábendingum þátttakendanna má ráða að það sem helst trufla skilninginn séu einkanlega einstaka orðasambönd, fágæt orð og sérfræðihugtök (t.a.m. að *breyttu breytanda*, *firnari niðji*, *yfir-lögráðandi*) en einnig mætti bæta setningaskipan til að auðvelda lestur og skilning. Við hinu fyrra má bregðast með því að skýra hugtökin með almennu orðalagi (t.d. mætti í stað *firnari niðja* tala um *fjaraskyldari ættingja* eða *afkomendur*), og við hinu síðara með tólum almennrar textagerðar á borð við að fækka kómmum og samtengingum en fjölga málsgreinum (í málfræðilegri merkingu þess hugtaks).

Hjá Vatn, Eriksen og Fjørtoft (ritstj.) (2015) segir frá rannsókn á upplifun og skilningi fólks á ákvæðum í norskum lögum. Eins og fram kom í 1. og 3. kafla var sú rannsókn á vissan hátt kveikja og fyrirmynd hinnar íslensku sem hér er sagt frá. Meginniðurstöður norsku rannsóknarinnar benda til þess að það séu einkum annars vegar tiltekin fornleg orð (og sérfræðiorð) og hins vegar snúin setningagerð sem þar truflar lestur og skilning.

Mange av informantene kommenterer ord og uttrykk som de opplever som gammelmodige. Noen av disse kan utvilsomt erstattes, mens andre må vurderes ut fra juridiske og faglige hensyn [...] Mange kommenterer setnings- og tekststrukturen i lovtekstene. De opplever lange setninger som tunge, og synes det er vanskelig å forstå dem. Flere ønsker seg kulepunkter istedenfor lange setninger der mange elementer nevnes.

(Vatn, Eriksen og Fjørtoft 2015:7)

Svo er því að sjá sem þátttakendur í íslensku rannsókninni hafi rekið sig á sambærilega vankanta í íslensku lagatextunum og þeir borgarar sem þurfa að tileinka sér lagatexta á norsku.

Niðurstöðurnar minna á nauðsyn þess að ganga frá opinberum textum með almenna borgara í huga. Þær benda líka til þess að auðvelda megi skilning með frekar einföldum aðferðum, t.d. að skýra viss orð og hugtök jafnóðum og þau koma fyrir og forðast óþörf innskot í setningar. Jafnframt mætti huga að því að gera betri grein fyrir því hvert viðfangsefnið er í lagagreininni hverju sinni, svo sem í milli-fyrirsögnum, við hvaða aðila er átt í hverju tilviki o.s.frv.

Vandmeðfarið er að gera breytingar á lagatextum þar sem einföldun á orðalagi má ekki koma niður á innihaldi textans. Þá verður og að hafa í huga að lögin og túlkun þeirra byggist á hefð og samhengi, bæði hvað varðar texta og túlkun, og margháttaður vandi kann að rísa ef breytingar eru ekki þaulhugsaðar. Í íslenskum rétti er beinlínis gert ráð fyrir því að til að skilja og skýra inntak lagaákvæða þurfi að beita réttarheimildafræði og túlka lagaákvæðin með hinni lagalegu aðferð sem svo er nefnd, þar sem niðurstaða fæst með túlkun gildandi réttarheimilda, en sjálf lagaákvæðin eru ekki einu réttarheimildirnar sem gilda á Íslandi (um þessi efni sjá t.d. Hafstein Dan Kristjánsson 2015:65 og áfram og 129 og áfram, Sigurð Líndal 2003, Davíð Þór Björgvinsson 2008 og Róbert R. Spanó 2019). Ekki má heldur gleyma því að mörg lög tengjast innbyrðis og vísað er milli þeirra, sem þýðir að orðalag og hugtakanotkun verður að vera í fullkomnu innbyrðis samræmi svo að borgararnir verði ekki óöruggir um réttindi sín og skyldur (sjá um þetta t.a.m. hjá Riis-Johannessen 2012:88).

Rétt er að halda því til haga að íslensk stjórnvöld hafa alls ekki virst vera blind á að þörf sé á að stuðla að því að borgararnir skilji lagatexta og stjórnvaldsfyrirmæli og geti auðveldlega nálgast þau og túlkað rétt. Í því sambandi má t.d. nefna *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* (2007), sem greint var frá í 2.1 hér á undan¹⁷, aðgerðaráætlunina *Einfaldara Ísland* sem ætlað var að einfalda lög og reglur, og enn fremur hefur Alþingi gert átak til að létta fólki að koma að athugasemdum við frumvörp. Þá má einnig nefna t.d. vefina *Raf-ræn Reykjavík* og *Betra Ísland* með samráðsvettvangi fyrir sveitarfélög-in. Loks má ítreka það sem áður var nefnt að fjölda lagabálka síðari ára fylgir inngangur með orðskýringum.

¹⁷ Þeir lagatextar sem þátttakendur í rannsókninni fengust við, úr erfðalögum og barnalögum, eru samdir áður en *Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa* kom út.

6 Lokaorð

Álykta má af niðurstöðunum í heild að íslenskir borgarar, a.m.k. full-orðið fólk með íslensku að móðurmáli, skilji megininntak lagagreina á borð við þær sem hér voru teknar fyrir en gæti samt sem áður stundum skort sjálfstraust eða næga fullvissu um eigin skilning til að treysta eigin mati. Vísbendingar komu fram um að fólk hafi fyrir fram það viðhorf að lög séu flókin og torskilin en þegar til kastanna kemur hafi textarnir þó reynst auðveldari en búist hafði verið við.

Margir þátttakendur í rannsókninni töldu að það hefði mátt auðvelda lestur og skilning textanna með styttri setningum og færri innskotssetningum, en einum voru það ákveðin gömul, sjaldgæf og sérfræðileg orð og orðasambönd sem vöfðust fyrir þátttakendum og þeir sögðu hafa torveldað skilning sinn á efni.

Íslenskt málsamfélag hefur verið talið tiltölulega einsleitt og nytjatestar hvers konar ættu því að geta orðið vel skiljanlegir a.m.k. öllum sem hafa íslensku að móðurmáli. Lagatextar eru hér engin undantekning en eins og sést á niðurstöðum þessarar rannsóknar má gera enn betur á því sviði. Almennigur þarf að hafa fullan aðgang að lögum, vita hvar þau er að finna og, síðast en ekki síst, helst að geta tileinkað sér og túlkað efni þeirra hjálparlaust út frá almennum málskilningi sínum. Lög fjalla um réttindi og skyldur og leggja grunninn að réttlátu samfélagi. Þau verða að geta leiðbeint stjórnvöldum í samskiptum við almenning en einnig verður hinn almenni borgari að hafa greiðan aðgang að lögum og upplýsingum um þau réttindi og þær skyldur sem löggin fela í sér. Að öllu samanlögðu er niðurstaða okkar sú að suma lagatexta hljóti að mega endurskrifa á ljósara máli og með betri skýringum hugtaka. Bágur skilningur almennings á lagatexta er á skjön við tilgang hans.

Heimildir

Ari Karlsson. 2021. Umbj. minn. *Lögmannablaðið* 27, 4:6.

Ari Páll Kristinsson. 2007. Málræktarfræði. *Íslenskt mál* 29:99–124.

Ari Páll Kristinsson. 2014. Vandað, einfalt og skýrt. *Íslenskt mál* 36:95–98.

Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrímsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og Olga M. Cilia. 2017. (U)forstælige love, domme og digital formidling. Erindi á ráðstefnunni *Sprog og kommunikation i digital borgerbetjening*, Kaupmannahöfn 4.–5. maí 2017.

Ari Páll Kristinsson, Sigrún Steingrímsdóttir, Birgitta Guðmundsdóttir og

- Olga M. Cilia. 2018. (U)forståelige love, domme og digital formidling. Í: Anne Kjærgaard og Johanne Lauridsen (ritstj.). *Sprog og kommunikation i digital borgerbetjening*. Rapport fra Nordisk klarsprogskonference København, 4.–5. maj 2017, bls. 25–32. Kaupmannahöfn: Nätverket för språk-nämnderna i Norden.
- Birgitta Guðmundsdóttir og Olga Margrét Cilia. 2016. *Skiljanlegt lagamál? Rannsókn á íslensku lagamáli*. Rannsóknarskýrsla. Reykjavík: Nýsköpunarsjóður námsmanna, Rannís.
- Davíð Þór Björgvinsson. 2008. *Lögskýringar*. Reykjavík: Háskólinn í Reykjavík og JPV.
- Eriksen, Pia Farstad, Henning Fjørtoft og Gunhild Åm Vatn. 2016. Hvor begripelige er egentlig lovtekster? En metode for å undersøke leseforståelse. Í: Simonsen Thingnes, Jorunn (ritstj.). *Fra myndig maktsspråk til klar kommunikasjon*. Rapport fra Nordisk klarspråkskonferanse Oslo 28.–29. mai 2015, bls. 43–49. Oslo: Nätverket för språknämnderna i Norden.
- Guðrún Baldvina Sævarsdóttir. 2013. *Orðhelgi. Samanburður á iðorðum og orðræðum stjórnarskráa Íslands, Þýskalands og Írlands*. Óbirt MA-ritgerð við Háskóla Íslands.
- Hafsteinn Dan Kristjánsson. 2015. *Að iðka lögfræði. Inngangur að hinni lagalegu aðferð*. Reykjavík: Codex.
- Handbók um undirbúning og frágang lagafrumvarpa*. 2007. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Hjördís Hákonardóttir. 2002. Lagamálið: tæki valds og réttlætis. *Málfregnir* 21:43–48.
- Kristján Árnason. 2000. Hugleiðingar um íslenskt lagamál. *Málfregnir* 19:3–10.
- Lögfræðiorðabók með skýringum*. 2008. Ritstj. Páll Sigurðsson. Reykjavík: Codex og Lagastofnun HI.
- Olga Margrét Cilia. 2019. Public understanding of Icelandic legal texts. Erindi á málstofunni *Geta lög og stjórnarskrá verið „hverju barni skiljanleg...“?* Hugvísindapung Háskóla Íslands 9. mars 2019.
- Plain Language Definitions*. 2021. International Plain Language Federation. 2021. <http://www.iplfederation.org/plain-language/> (sótt í maí 2021).
- Plain Legal Language*. 2021. [Leiðbeiningar gefnar út af alþjóðasamtökunum Clarity.] <https://clarity-international.org> (sótt í maí 2021).
- Riis-Johannessen, Inger. 2012. Spráket i regelverk – hva er god jus og hva er bare dårlig språk? Í: Ari Páll Kristinsson og Jóhannes B. Sigtryggsson (ritstj.). *Juridisk sprog i Norden*. Rapport fra en nordisk konference om klarsprog Reykjavík 11.–12. oktober 2011, bls. 77–90. Kaupmannahöfn: Nordisk Sprogkoordination.
- Róbert R. Spanó. 2019. *Túlkun lagaákvæða*. 2. útg. Reykjavík: Codex.
- Sigurður Línal. 1988. Málfar og stjórnarfar. *Málfregnir* 3:12–18.
- Sigurður Línal. 2003. *Um lög og lögfræði. Grundvöllur laga – Réttarheimildir*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

- Skúli Magnússon. 2005. „Hvers vegna eruð þið alltaf að þessu þrasi?“ Hugleiðingar um lög og lagalegan ágreining. *Tímarit Lögréttu* 2,1:3–14.
- Starfsskilyrði stjórnvalda. Skýrsla nefndar um starfsskilyrði stjórnvalda, eftirlit með starfsemi þeirra og viðurlög við réttarbrotum í stjórnsýslu. 1999. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Trudeau, Christopher R. og Christine Cawthorne. 2017. The Public Speaks, Again: An International Study of Legal Communication. *University of Arkansas at Little Rock Law Review* 40,2:249–282.
- Vatn, Gunhild Åm, Pia Farstad Eriksen og Henning Fjørtoft (ritstj.). 2015. *Klart lovspråk? Juridiske tekster i et virksomhetsperspektiv*. Þrándheimur: NTNU Institutt for språk og litteratur.

Viðauki I: Spurningalisti sem fylgt var í viðtölum við þátttakendur

Nafn, aldur, nám?

Hefurðu einhvern tímann þurft að lesa lög?

Geturðu séð fyrir þér tilvik þar sem þú gætir þurft að nýta þér lagatexta?

Finnst þér mikilvægt að geta skilið lagatexta?

Til hvers eru lög?

Þekkirðu erfðalög/barnalög?

Veistu um hvað þau fjalla?

Hver eru þín fyrstu viðbrögð við lestur textans?

Hver er upplifun þín af lestri textans?

Hvernig gengur þér að skilja lagatextann?

Hvaða orð var strikað yfir í texta?

Koma orðin sem þú strikaðir yfir í veg fyrir að þú skiljir samhengi textans?

Efnislegar spurningar:

1. Úr ákvæðum erfðalaga

- Hver erfir óskilgetið barn?
- Hvernig skiptist arfur milli barna og niðja ef maki er ekki til staðar?
- Sigurður átti fjögur börn. Eitt barnanna, María, var látið þegar Sigurður lést. Hver erfir arfshlut Maríu?
- Sigríður lést og átti engan eftirlifandi maka né börn. Móðir hennar var enn á lífi en faðir hennar látinn. Hún á tvö eftirlifandi alsystkin, Jón og Gunnu. Hvernig skiptist arfurinn á milli þessara ættingja hennar?
- Hvernig myndi arfurinn skiptast ef móðir Sigríðar væri einnig látin?
- Jón og Guðrún áttu þrjú börn. Jón lést og Guðrún var einkalögregfingi hans. Guðrún er nýlátin og hefur ekki gengið í hjónaband að nýju.

Hvernig skiptast eignir Guðrúnar?

- Ragnar var 16 ára þegar faðir hans lést. Stjúpmóðir hans fékk leyfi til setu í óskiptu búí með Ragnari. Ragnar verður 18 ára 1. ágúst. Hve langan tíma hefur hann til þess að krefjast skipta á búinu?
- Sigga fékk fyrirframgreiddan arf. Faðir hennar andaðist nokkrum árum seinna. Arfurinn skiptist milli móður hennar og systkina. Fær Sigga jafnan arfshlut og systkini hennar?
- Jóna fær 2 milljónir í fyrirframgreiddan arf. Þegar faðir hennar deyr kemur í ljós að arfshlutur hennar hefði átt að vera 1 milljón. Ber Jónu að endurgreiða búinu mismuninn?
- Hvað þýðir *að afsala sér arfi*?

2. Úr ákvæðum barnalaga

- Hvað þýðir lögsaga?
- Hvað þýðir heimilisvarnarþing?
- Hvað þýðir *að heyja mál fyrir luktum dyrum*?
- Hverjum ber að fara í blóðrannsókn að kröfu dómara?
- Hver getur höfðað vefengingarmál?
- Hver getur höfðað ógildingarmál á faðernisviðurkenningu?
- Að hverjum beinist mál ef móðir er látin?
- Hvað þýðir *að breyttu breytanda*?
- Sigurður samþykkir tæknifrjóvgun á eiginkonu sinni. Á hvaða forsendum gæti hann höfðað vefengingarmál?
- Hversu gamalt þarf barn að vera til þess að eiga kost á því að tjá sig um mál er það varðar?
- Hvað felst í frestun réttaráhrifa?
- Geturðu bent okkur á 2. mgr. 8. gr.?

Er einhver málsgrein sem þér finnst sérstaklega torskilin?

Hvernig telur þú að hægt væri að bæta úr því?

Hvað myndirðu gera / hvert myndirðu leita ef þú ert óviss um hvað lagatexti þýðir?

Hefur þú grætt eitthvað á þessu viðtali? Hefur skilningur þinn á lögum aukist?

Hvernig fannst þér að taka þátt í þessu verkefni?

Hvernig fannst þér viðtalið ganga?

Er eitthvað fleira sem þú vilt bæta við?

Viðauki II: Upplýsingar til þátttakanda og staðfesting [úr framhaldsrannsókninni 2017]

Númer þátttakanda: _____

Skilningur almennings á íslensku lagamáli

Markmið rannsóknarinnar er að rannsaka skilning almennings á íslensku lagamáli. Rannsóknin tekur 15–30 mínútur. Rannsóknin er ekki persónugreinanleg og þátttakanda er heimilt að hætta þátttöku hvenær sem er. Að rannsókninni lokinni verða þátttakanda gefnar 1000 kr. fyrir þátttöku.

Viðtalið felst í því að þátttakandi les hluta úr lagatextum sem lagðir eru fyrir hann. Að því loknu ræðir hann við rannsakendur um textana og svarar spurningum þeirra. Mikilvægt er að taka fram að engin rétt eða röng svör eru við spurningum rannsakenda. Þátttakendur eru beðnir um að svara hreinskilnislega samkvæmt þeirra tilfinningu fyrir textanum. Viðtalið verður tekið upp og munu þær upptökur einungis vera notaðar til þess að auðvelda úrvinnslu viðtalanna. Þeim verður eytt að rannsókn lokinni.

Með því að skrifa undir þetta skjal samþykkir þátttakandi að taka þátt í rannsókninni. Hann vottar einnig að honum hafi verið veittar upplýsingar um rannsóknina og að hann hafi haft tækifæri til að spyrja rannsakendur spurninga um hana.

Undirskrift: _____

Lykilorð

skýrt mál, málskýrð, lög, lagamál, skilningur

Keywords

plain language, law, legal language, comprehension

Abstract

Text comprehension of Icelandic legislative texts was studied qualitatively by interviewing 46 Icelandic speakers individually. The participants read parts of the Icelandic Inheritance Act no. 8/1962 and of the Icelandic Children's Act no. 76/2003, and subsequently answered questions concerning, on the one hand, the subject matter of the texts and, on the other hand, the participants' opinions and experience. Although the participants by and large understood the main content of the legal paragraphs, the study revealed that some of the texts could have been made easier for them to read and understand, using shorter sentences, reducing the number

of inserted passages, explaining some important concepts, and by choosing more common words. Negative attitude towards legal texts in general surfaced in some interviews, and often the participants seemed to lack self-confidence and certainty about their legal rights and obligations based on what they had read in black and white.

Ari Páll Kristinsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
ari.pall.kristinsson@arnastofnun.is

Birgitta Guðmundsdóttir
Háskóli Íslands
Sæmundargötu 2
IS-102
big30@hi.is

Olga Margrét Cilia
lögmaður
olgacilia@olgacilia.is

Sigrún Steingrimsdóttir
Héraðsdómur Reykjavíkur
Dómhúsinu við Lækjartorg
Austurstræti 19
IS-101 Reykjavík
strunast@gmail.com